

О. М. Кравець

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова

Творчість Т. Моррісон у контексті афро-американської літератури другої половини ХХ століття

Кравець О. М. Творчість Т. Моррісон у контексті афро-американської літератури другої половини ХХ століття. Стаття присвячена дослідженню літературної спадщини Т. Моррісон у контексті творчості афро-американських письменників. Роман письменниці «Джаз» порушує проблеми збереження національної ідентичності афро-американців, деформації духовності сучасної людини в умовах урбаністичної дійсності, а також соціальні проблеми афро-американської жінки. Виявлено, що Т. Моррісон використовує прийом переплетення різних мотивів: мотиву музичного джазу, мотиву смерті, мотиву свободи й пошуків власної ідентичності, а також мотиву підкорення провінціалом великого міста. Мотив музичного джазу є концептуальним у романі, оскільки він виявляє складні соціальні процеси американського суспільства ХХ століття, а також містить у собі потенціал розгортання всіх інших мотивів.
Ключові слова: афро-американська література, мотив, національна ідентичність, роман, Т. Моррісон.

Кравец Е. Н. Творчество Т. Моррисон в контексте афро-американской литературы второй половины ХХ столетия. Статья посвящена исследованию литературного наследия Т. Моррисон в контексте творчества афро-американских писателей. Роман писательницы «Джаз» поднимает проблемы сохранения национальной идентичности афро-американцев, деформации духовности современного человека в условиях урбанизированной действительности, а также социальные проблемы афро-американской женщины. Выявлено, что Т. Моррисон использует прием переплетения разных мотивов: мотива музыкального джаза, мотива смерти, мотива свободы и поисков собственной идентичности, а также мотива покорения провинциалом большого города. Мотив музыкального джаза является концептуальным в романе, поскольку он выявляет сложные социальные процессы американского общества ХХ столетия, а также содержит в себе потенциал развития всех других мотивов.
Ключевые слова: афро-американская литература, мотив, национальная идентичность, роман, Т. Моррисон.

Kravets O. M. The literary heritage of T. Morrison in the context of Afro-American literature of the second half of the XX century. The article focuses on researching the literary heritage of T. Morrison in the context of Afro-American writers' creativity. In the novel "Jazz" by T. Morrison the emphasis is on issues of preserving Afro-Americans' national identity, deforming modern people's spirituality under urbanized reality circumstances and on social problems of Afro-American women. It has been revealed that T. Morrison uses the method of interweaving various motives: the motive of jazz, which is the conceptual one in the novel considered, the motives of death, freedom, looking for one's own identity, and of hicks' conquering big cities.
Key words: Afro-American literature, motive, national identity, novel, T. Morrison.

У другій половині ХХ ст. у США простежується посилення уваги до вивчення етнічних літератур та дослідження цього феномену в межах «культурного поліглося», «плюрiversуму» американської літератури [1; 2; 8]. Афро-американська література зазначеного періоду представляє синтез різних традицій, оскільки ввібрала в себе набутки як афро-американської, так і західної культур. Саме тому науковці вважають афро-американську літературу органічною складовою американської літератури й розглядають її крізь призму мультикультуралізму [1; 2; 4; 7].

Афро-американська література в 20–30-х роках ХХ ст. переживала «сплеск», зумовлений виникненням так званого Гарлемського Ренесансу [3]. Культурний рух Гарлемського Ренесансу відчутно вплинув на афро-американську літературу і на американську культуру загалом.

У творчості афро-американських письменників У. Дюбуа, К. Вехтена, Л. Х'юза, З. Герстон та ін. відобразилась «двоїстість світобачення» афро-американців, прагнення етнічних «меншин» протистояти знеособленню особистості, було започатковано використання автентичного музичного фольклору. Саме в цей період афро-американське населення починає виборювати соціальні права; в літературі створюється новий образ афро-американця – освіченого, талановитого, одухотвореного; у музиці зазначений процес виявляється в експериментуванні зі стилями й напрямками. Митці засвідчили виникнення нової епохи – «епохи джазу» (Ф. С. Фіцджеральд). Сутність джазу, що вирізняється імпровізаційністю, підвищеною емоційністю, витонченою ритмічністю, специфічним інструментарієм, використанням різноманітних тембрових барв

тощо, полягає у «створенні індивідуальних варіацій на тлі загальної теми задля поєднання загального і особистого» (Т. Денисова [4]). Африканські ритми, що знайшли найбільш адекватне вираження в блюзі й джазі, як певний спосіб мислення відобразились у літературі, зокрема появі поняття літературного джазу.

Музично-літературний синкретизм текстів афро-американської літератури зумовлює їхній інтермедіальний характер, тобто поєднання різних видів мистецтва. Однак афро-американська література при всьому своєму розмаїтті відрізняється вмінням зберегти власне коріння, розвивати оригінальну ліро-епічну нарративну парадигму. Якщо для американської цивілізації нормою є індивідуалізм, то для афро-американця найважливішою умовою власної самореалізації певною мірою виступає «community» [6:232]. Менталітет афро-американців представляє нероздільне сплетення реального і міфічного [6:231].

Домінантними в афро-американській літературі виявляються мотиви свободи, пошуків національної ідентичності, адаптації афро-американців до життя в країні, яка стала новою батьківщиною (Г. Брукс, З. Герстон, Л. Джоунз, Р. Елісон, К. Каллен, Дж. Кілленз, К. Маккей, Р. Райт, Л. Х'юз). Наприкінці ХХ ст. в афро-американській літературі відбувся «жіночий переворот», письменниці замінили вже усталений традиційний «чоловічий літературний стандарт» і посіли вершини національної літератури [7]. Жіноча афро-американська література, представлена такими іменами, як Т. Бамбара, З. Герстон, Д. Кінкейд, Т. Моррісон, Г. Нейлор, Е. Уокер, Н. Шанге та ін., почала відокремлюватися від жіночої англо-американської літературної традиції.

Упродовж тривалого часу самотність стилістичних і поетологічних деталей та естетика афро-американської літератури залишалась поза межами дослідницьких інтересів науковців [3; 5]. Останнім часом з'явилася низка наукових праць, у яких порушується проблема взаємодії літератури й джазового мистецтва (Л. Білоножко, Н. Висоцька, Б. Гіленсон, І. Гусарова, Т. Денисова, С. Джебрайлова та ін.).

Тоні Моррісон (1931 р. н.) – одна з відомих постатей афро-американської літератури ХХ століття, письменниця-прозаїк, творчість якої відзначено Нобелівською премією (1993 р.) Актуальність статті полягає, по-перше, в тому, що в літературній спадщині Т. Моррісон знайшли відображення провідні тенденції афро-американської літератури другої половини ХХ століття. По-друге, дослідження поетики одного з визначних романів Т. Моррісон («Джаз») сприятиме висвітленню авторської картини світу

письменниці. Методологічну основу статті складають роботи, присвячені проблемам теорії та історії літератури (Л. Білоножко, Н. Висоцька, І. Гусарова, Т. Денисова, І. Матковська).

Роман Т. Моррісон «Джаз» (1992) став черговою спробою осмислення письменницею «феномену органічного схрещування західної культури з афроцентризмом» [6:232], прагненням по-новому поглянути на проблеми етнічної ідентичності афро-американців і духовності сучасної людини, моральне обличчя якої деформувалося в умовах урбаністичної дійсності, а також на проблеми афро-американської жінки в сучасному суспільстві. Письменниця, утілюючи власну художню ідею, зосереджується на тому, що саме визначає менталітет афро-американців: минуле, рабство, расизм, і одночасно вносить нове в світову літературу, зокрема успадковану від предків міфологічність, синкретичність мислення.

Характерна риса героїнь Т. Моррісон – індивідуальність і незалежність (романи «Смоляне опудалко» (1981), «Улюблена» (1987), «Джаз» (1992), «Любов» (2003), «Милосердя» (2008)), проте це не дає підстав вважати творчість письменниці виключно феміністською. Зокрема, в романі «Джаз» авторка акцентує увагу на ідеальному образі матері й дружини, а не на образі агресивної феміністки, яка відстоює власні права. Усвідомлення образу жінки як образу жінки-матері складає основу побудови головних жіночих персонажів у романах Т. Моррісон. Майже всі героїні її романів – жінки, які часто віддають пріоритет сім'ї, а не власній кар'єрі, легко розлучаються із зовнішніми атрибутами матеріального світу. Для її героїнь головними цінностями є затишне сімейне коло, власний будинок, діти, це жінки-матері, які понад усе цінують любов і гармонію в родині. Витоки цього феномену укорінені в «автентичній» культурі афро-американців, що оприявнюється на різних рівнях романної творчості письменниці.

У романі «Джаз» простежується міфологічний хронотоп, який актуалізується завдяки циклічності часу в тексті, поверненню від «теперішньої» точки до минулого – пам'яті афро-американського населення (расової дискримінації, рабства, переселення). Міфологічна модель часу супроводжується історичною, що має суспільно-побутовий характер і виявляє культурно-історичні події епохи – сприйняття джазу як способу мислення афро-американського населення.

Літературний джаз стає мовою і стратегією, засобом передавання «невимовного» і відображення досвіду американської культури. Джаз як синкретичний музичний жанр ґрунтується на запозиченнях з африканської та європейської музики, відповідно його естетика передбачає діалог

культур. Джаз успадкував характерні елементи африканської традиції: поліритмію (поєднання у музичному творі двох або більше самостійних ритмічних малюнків у межах одного розміру), взаємодію, «перегук» інструментів («питання-відповідь»), пріоритет ритму, а також імпровізаційність. Для виконання джазових творів важливе усвідомлення синкретизму мистецтва: слово, музика, танець сприймаються як складники певної цілісності.

На початку ХХ ст. в американській культурі джаз почав сприйматися не тільки як музика, а і як певний спосіб мислення, структурування навколишнього світу, метамова для величезної кількості людей, які мали досвід примусового переселення та згодом відтворювали свою культуру на новій основі [5]. Одна з найважливіших ідей, яку несе в собі джаз, – це ідея свободи, тому він стає засобом створення альтернативної літературної традиції.

Об'єктом осмислення в романі Т. Моррісон є нагальна для афро-американців проблема усвідомлення власного місця в західній цивілізації. Персонажі твору, оточені в повсякденному житті атмосферою джазу, відчувають зв'язок із минулим, долучаються до трансцендентних категорій самоусвідомлення. Вітчизняна дослідниця Л. Білоножка [1] виявляє символічний зміст, що полягає в актуалізації найглибших джерел естетики афро-американської музики. Визначає особливості розгортання сюжету в романі, що імітує композиційну структуру джазової імпровізації (імпульсу у формі події-мелодії, соло окремих інструментів та варіації теми, завершальне повернення до заданої на початку теми).

У романі «Джаз» Т. Моррісон зображує психологічний конфлікт головних героїв і відтворює складний процес входження людини в міський простір. Образ міста набуває ізоморфних рис, постає уособленням урбаністичного світогляду. Для головних героїв роману «Джаз», молодого подружжя Джо і Вайолет, переїзд до Нью-Йорка означав відрив від власного коріння, що призвело до надзвичайного загострення відчуття самотності персонажів у чужому просторі міста. Письменниця створює «межові» ситуації для головних персонажів роману «Джаз» із метою увиразнити складну проблему формування особистості в американському суспільстві. Процес поступового руйнування внутрішнього світу героїв у творі Т. Моррісон є символічним вираженням втрати «автентичності», оскільки особистість, потрапивши в межі міського життя, не в змозі вирватися із замкненого простору без впливу на власний внутрішній світ.

Велике місто набуває символічного значення в романі, навіть власна назва міста (Нью-Йорк) упродовж оповіді поступово нівелюється, і воно

перетворюється на безжалісне «Місто». Сподівання подружжя Джо і Вайолет на нове краще життя і реалізацію «американської мрії» в просторі мегаполісу виявилися марними. Особливістю часопросторової організації роману «Джаз» є опозиція «верх – низ», «чужий – свій» простір, «замкненість – розімкненість». Нью-Йорк представляє замкнене коло – світ цивілізації, своєрідна пастка, де герої вписані в систему соціальних стандартів. Місто наче живе власним життям і заражає всіх мешканців своєю смертельною хворобою, змушує їх діяти за особливою логікою, за власними законами і спонукає до невмотивованих дій, навіть до вбивства: «I'm crazy from this City. The slanting rays of the sun, like a razor, cut in half the houses. On the upper floors, I see the face and do not know which of them alive, and what – the handiwork of masons. Down there – shadows, where all sorts of unnecessary things live: clarinets, love, fists and sad's women voices» [9:47].

Місто нівелює особистості, усі його мешканці, здається, одного віку, і час у просторі Міста зупиняється. «Young is not so young, the average age of non-existent. Sixty, so that there is sixty, forty, is the maximum because of what worry [9:72]. Будинок головних героїв зовні нічим не відрізняється від усіх інших помешкань, однак у просторі квартири Джо і Вайолет відчувається внутрішня смертельна напруга, що відтворює посилення відчуженості в стосунках подружжя: «On Lenox Avenue, at apartment Violet and Joe Tracy, the room as empty bird cages with blankets draped over them» [9:95]. Мотив смерті поступово набуває сили, головні герої починають фізично відчувати замкнений простір міста й навіть не контролюють власні дії. Убивство коханки Доркас, яке здійснив Джо, тільки нагадує свідому дію, фактично ж це відбулося спонтанно й несвідомо: вчинок головного героя наче нав'язаний іззовні. Потужний простір міста підкорює своїх мешканців, спонукає героїв до певного способу життя, нівелює особистісні риси тих, хто потрапляє в нього, і виходу з цього простору немає, адже він замкнений.

У романі Т. Моррісон виявляється біблійний мотив пошуків «землі обітованої», простежується спорідненість із притчею про вигнання з раю Адама і Єви. Едем – це маленьке романне містечко у Вірджинії, де народилися й росли Джо і Вайолет. Відчувши бажання отримати матеріальні блага і піддаючись спокусам, вони спочатку стають чужими на «новій землі», відірвавшись від власного коріння, а згодом виявляються чужими й один для одного.

Таким чином, використовуючи біблійний мотив, письменниця переосмислює біблійну історію про Адама і Єву. Мегаполіс, повний спокус, спотворює долі головних героїв роману.

Джо зраджує дружині з молодою дівчиною Доркас, яку ж сам згодом і вбиває з ревнощів. Вайолет, прийшовши на похорони коханки Джо, здійснює спробу спотворити її обличчя, щоб нівелювати особистість суперниці навіть після смерті.

Т. Моррісон, синтезуючи музику й мову художнього твору, намагається завдяки характерним рисам джазової гри відтворити атмосферу міста, яку так сильно відчувало африканське населення Нью-Йорку. Джаз виступає особливим способом мислення афро-американського населення, і, подібно до мозаїки джазового твору, вибудовується художня картина світу в романі. Письменниця використовує прийом переплетення різних мотивів: мотиву музичного джазу, мотиву смерті, мотиву свободи і пошуків власної ідентичності, а також мотиву підкорення провінціалом великого міста.

Мотив музичного джазу є концептуальним у романі, оскільки він, по-перше, виявляє складні соціальні процеси американського суспільства ХХ століття, зокрема проблеми етнічної ідентичності афро-американців, духовності сучасної людини, соціальної ролі афро-американської жінки; по-друге, у ньому закладений

потенціал розгортання всіх інших мотивів. Для американських письменників ХХ століття були характерні, з одного боку, пошуки шляхів подолання відчуженості й залучення індивідуальності до спільноти, а з другого – виникала проблема збереження національної ідентичності. Мистецтво, і зокрема музика, стали складниками, що оприявнили зазначені соціальні процеси.

Отже, мотив музичного джазу складно взаємодіє з мотивами свободи й смерті. Мотив смерті є значущим у романі, оскільки смерть є своєрідним механізмом, що приводить до руху всі романні події: зі смерті починається роман, навколо неї будується сюжетна лінія (смерть пташок у будинку подружжя, смерть коханки і навіть «смерть» сподівань головних героїв на щасливе життя). Мотиви свободи й пошуків власної ідентичності представлені через пошуки етнічних первнів, історико-культурного коріння джазового мистецтва. У цьому зв'язку перспективу нашої роботи вбачаємо в подальшому виявленні типологічних рис у творчості афро-американських письменників.

Література

1. Білоножко Л. В. Перекодування джазу як вияв інтермедіальності (на матеріалі романів Е. Л. Доктороу «Реттайм» і Т. Моррісон «Джаз») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 : «порівняльне літературознавство» / Лідія Василівна Білоножко. — Київ, 2016. — 20 с.
2. Висоцька Н. О. Єдність множинного. Американська література кінця ХХ — початку ХХІ століть у контексті культурного плюралізму : монографія / Н. О. Висоцька. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. — 456 с.
3. Гусарова И. В. Литературная традиция в творчестве афроамериканских писателей последней четверти ХХ века (Тони Моррисон, Глория Нейлор, Элис Уокер) : автореф... канд. филол. наук : 10.01.03. / И. В. Гусарова. — М., 2003. — 20 с.
4. Денисова Т. Н. Історія американської літератури / Тамара Денисова ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. — Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. — 487 с.
5. Зайцев А. В. Африкано-американська музика і проблеми африкано-американської ідентичності (ХХ століття) / А. В. Зайцев. — М., 2004. — 137 с.
6. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2 : Л — Я / За ред. Н. Михалської та Б. Щавурського. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2006. — 864 с.
7. Матковська І. В. Романистика Зори Ніл Герстон у контексті афро-американської жіночої літератури : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : 10.01.04. / І. В. Матковська. — Сімферополь, 2010. — 20 с.
8. Глостанова М. В. Проблема мультикультуралізму и литература США конца ХХ века. / М. В. Глостанова. — М. : ИМЛИ РАН, Наследие, 2000. — 400 с.
9. Morrison Toni. Jazz / Toni Morrison. — New York : Vintage International, 2004. — 229 p.